

VÉGH ATTILA
Görög magyarok

Németh László, Kerényi Károly,
 Ungvárnémeti Tóth László

A mítosz emlőin

„A zseniális embernek másféle az emlékezete; inkább a vérmérsékletével emlékezik, mint a fejével; a fejével szenvedélyeit szolgálja.” Ez a gondolat belső tükre a Németh László világirodalmi írásait összegyűjtő, háromkötetesre tervezett kiadvány most megjelent első kötetének. Ez a kötet az irodalom hajnalától Kleistig merít. Németh László persze nem irodalomtörténész. Ha tanulmányt ír, akkor is esszét. Nem képes hidegen, tárgy- és szakszerűen, eltartva szemlélni szeretett szerzőit. A fejével szenvedélyeit szolgálja. Vérével ír. Sorai az egyéni élmény szeszélyét követik. Németh Lászlóhoz – mint Montaigne óta a zseniális írókhoz általában – a kísérlet műfaja, az esszé különösen közel áll. Olyan gondolatjáték ez, mely újfajta szabadságot harcolt ki magának: a maga teremtette térben zajlik, formai törvényei nincsenek, csak titkos, belső (olykor csak a hozzájuk igazodás aktusában megszülető) szellemi törvényei vannak.

„Írások a világirodalomról”. Németh László saját bevallása szerint is kudarcot vallott, amikor megpróbált irodalomtörténetet írni. Nem volt képes lehűteni az anyagot magában, nem tudta felvenni azt a jótékony távolságot, amely a tudományos kapcsolatfelvételhez szükséges. Képtelen volt az objektivációra. Szövegének élénksége, eredetisége, retorizáltsága azonban olyan lélektájak felé csalogatja az olvasót, amelyeket az egyszerű irodalomtörténész laposabb pillantása sötétben hagy. Ő objektum és szubjektum közös bomlásterében gondolkodik, ír. Minden írása ködlő végtelenség és metsző közvetlenség játéktere. Amit itt olvasunk, az Németh László *saját világirodalma*. Ez a szemlélet, ez a beszédmód persze – miközben pótolhatatlan kincsekkel ajándékoz meg bennünket – azzal fenyeget, hogy a saját rezdüléseibe bele-szeretett író ott is saját lelkében marad, ahol talán izgalmasabb volna „tárgyszerűnek” lenni. A kötet első harmadát olvasva – mely nagyrészt az ókori görög irodalmat tárgyalja – határozottan ez az érzésem. (A manapság oly jellemző hiba tovább szomorít: alig van néhány nyúlfarknyi görög szöveg a könyvben, ám mindegyik hibás. Az *aoristost* pedig még fonetikusán sem sikerült helyesen írni, helyette *ariosztosz* áll.)

A *Nephelokokkügiát*, majd a *Horatius nostert* olvasva aztán megnyugszom. A beadott Németh hatni kezd. Ezek az írások frissek, életteliék. Íme, a legkomolyabb dolgot devalváló újságírótempó, a *szophiát* ma rendre túllicitáló *doxa* kívánalmának, a manapság oly sokat szajkózott *aktualitásnak* nemes értelme: Németh Lászlót az érdeklő, amit a jelen a mítoszokból, az elmúlt korok irodalmából megérthet, amit a szellem Noé-bárkájára átmenekíthet a romló időn. Mondhatni: a *subtilitas applicandi* könyve ez. Hermeneutikai mű. Arisztophanész *Madarak* című komédiájából például azt veszi ki, hogy bizony, ma is épülget a felhőkakukkvár. „Az olvasók elszakadtak az írótól, nem mert az ég messzebb került a földtől, hanem mert ég és föld közé a Madarak várost építettek.” Olvasnak az emberek, de nem irodalmat, csak a selejtet, csak a szórakoztatót, mondja Németh. Azután megtartja a magyar madarak arisztophanészi seregszemléjét. Előbb az Akadémián veri el a port, majd jönnek a politikusok, és azok, „akik a rádióból csicseregnek, a kulisszák mögül és előtt fütyülnek, a hangosfilmen kepelnek, s ami a legfőbb, a sajtóból kukorékolnak. Ezekről az ember már nem látja az eget, írja. Mit mondjak, ma is írhatta volna.

Németh László érti Apollónt, de nem szereti. Lélekben mindig Dionüszoszra szavaz. A „telivér” művészek érdeklik, azok, akikben a vér okossága, a föld szelleme munkál. Róluk gyönyörű, khthonikus mondatokat ír. Rabelais ürügyén például ilyet: „Képzeljünk el egy Móricz Zsigmondot, aki harmincéves korában a legelkeseredettebb enciklopédizmusra adja a fejét, s miután még vérben a sók is az alföld ízét hordják, mint valami órjas nekihatal, hogy az Európában megnyílt új forrásokat kiszűrösölje.” Németh saját korának szellemi Gargantuája volt, Európa kultúrájából mindent ki akart szűrösölni, minden érdekelt. Könyvének érző olvasása abba a meggyőződésbe kell torkolljon, hogy *amit ő gondol, ab ovo írás*. Írásai hajnali szürkületben bontakozó húsvét-szigeti sziklaarcok. Nem tákolgatott, nem farigcsált szerkezetek. Úgy állnak előttünk, ahogy a nyers tudatról leszakadtak. Köpillantásuk a végtelen tengert méri.

Érdekes, amit a szerző Horatiusról ír. A költő-előd életművének németh-i applikációs értelmét a sziget-köri barát, Kerényi Károly irányítja. Ő az, aki a Waldapfel-féle Horatius-kötethez írt előszavában felmutatta Flaccus új, a korhoz jobban illő arcát. (Íme, megint az applikáció kérdése!) „Egy század magyar álforradalmisága a megalkuvás Weimarává, a császári kegyenc jutalom helyévé tette Horatius boldog villáját, ezek az 1800 körüli írók azonban legalább ösztönükben tudták, amit Kerényi most nagy meglepetésünkre fölfedez, hogy ez a tiburini magány forradalom volt: az épen maradt ember helyezte belőle vesztgázár alá a megrohadt világot.” Hogy aztán a római költő új-

fajta megértésének mi az ontológiai tétje, afelől az írás záromdata nem hagy kétséget: „Kerényi, amikor Horatius váteszi méltóságát visszaadja, nemcsak egy nagy költőt igazolt, hanem a költészet új igényét jelenti be a népek vezetésére.” Az eljövendő szellemi forradalom verstani összetevőjének mibenlétére Németh az ezt követő minitanulmányban mutat rá. Horatius magyarra fordításának fő verstani hozadékát ugyanis abban látja, hogy az őseredeti magyar *tagoló verselés* hajlamára ráébredzheti a nyugati verseléstől elmacskásodott magyar szellemet.

A könyv címe – A mítosz emlőin – annak ellenére találó, hogy a görög *müthosz* hímnemű főnév. Az isteni, mitikus világ ugyanis mint anyametafora állandó lélekvezetője az itt olvasható írásoknak. Az istenek kihaltak, az emberiség elnőtt eredetétől, de anyakomplexusa krónikusnak bizonyul. Az újkori gondolkodás, a *mathesis universalis* hitvilága negligálta ugyan a mitikus világrendet, ám az emberi ösztönben, az elárvult lélek, a *vér-mérséklet* (ez Németh László kedvenc szava) mélyén, a dionüszoszi mélyben mindörökre megmaradt valami az anyából. Ez már a felvilágosodás filozófiáiban is kísért. Az emberi autonómia bibliájáról, A gyakorlati ész kritikájáról azt írja Németh: „Kant (...) Isten és ember közt a kategorikus imperativusból csinált köldökszínort.”

A könyv felénél, a Shakespeare-tárcát olvasva döbbenek rá: amit a saját lelkébe beleszeretett íróról és gyakran öncélúvá forduló nyelvéről írtam, az talán csak saját applikációs vágyaim előzetes elvárásainak izzadmánya volt. Németh László tanulmány- és esszéiről nyelve ugyanis csak akkor érezhető fölöslegesen eredetinek, ha írásait „át akarjuk tekinteni”. Ha gépen szállunk fölébe. Ekkor az történik, amit ő a modern Shakespeare-rendezőkről mond. Ezek nem szeretik ama szélesöndes pillanatokat, amikor a színpadon megáll a cselekmény, és a szereplők „a rémségek tisztásán ráérő párbajban, egymást túllicitáló képekbe, hasonlatokba, nyelvjátékokba” kezdenek. Akinek ezek a dramaturgiai „fölöslegek” nem kellenek, az menjen ki Shakespeare színházából, mondja Németh.

Ha tehát nem szeretném, hogy Németh László szelleme idő előtt kiakolbólítson saját színházából, gyorsan be kell látnom, hogy ez az önmagát túllicitáló, olykor fölhabzó nyelv az őseredeti közvetlenség nyelve. Amikor a létezésbe vetett, a halál felé élő ember – egy-egy villanásra – a rémségek tisztásán megállva magával a léttel szembesül, akkor a cselekmény, az idő megtorpan, és a teremtő logosz kinyilvánítja magát. „Hogy beszéljek, s meg ne haljak.” A lélek szakadékaiból ekkor bízató, csalóka fény indáz felénk.

(Németh László: *A mítosz emlőin. Írások a világirodalomról I*; szerk.: Ekler Andrea; Magyar Napló Kiadó, 378 oldal)

Az örök Antigoné

Manapság, a szellem éjszakájának idején, ha a médiában véletlenül megjelenik egy ókori érdeklődésű filozófus vagy netán – *horribile dictu* – egy klasszika-filológus, akkor a következő kérdés lopakodik az általában semmiről semmit nem tudó riporter ajakára: „Mi értelme van annak, hogy ma valaki ilyen régi dolgokkal foglalkozzon?” Durvább tévés lelkek még azt is megengedik maguknak, hogy az effajta „múltkultúrát” menekülésként, begubózásként aposztrofálják. Kerényi Károly írásairól szólva semmi szükség nincs arra, hogy efféle aggályokat emlegessen a recenzens, hiszen aki őt olvassa, az tudja, mit cselekszik. A Paidion kiadó szép kiállítású könyvét lapozgatva a Kerényire éhes ember bizton megkapja, amit akar.

Azt a bonyolult, ambivalens kapcsolatot, amelyet mi már egy szóval megnevezni sem tudunk, a régi görögök úgy mondták: szümploké. A szümploké egyszerre jelent harcot és ölelkezést, küzdelmet és összefonódást. (Platón már *szöösszetétel* értelemben is használja.) Kerényi Károly tanulmányai vallás és filozófia szümplokéját próbálják felderíteni, választ keresve arra a kérdésre, hogy a filozófiai gondolkodás megszületésekor milyen őserők munkáltak a világot bírni, vagy legalábbis megérteni vágyó emberi elmében. (Birtokolni és érteni akkoriban még nem feltétlenül szinonimák.) Az itt olvasható tanulmányok az ind, a görög és a római ókorban keresik a kapcsolatot egymással és az olvasó aranykori énjével.

Különös élmény Németh Lászlóval együtt olvasni Kerényit. Ő ugyanis nem esszéista, nála a „tárgyszerű” gondolat vezeti a szavakat. Mondatai nem lávafolyások, amelyek a levegőn azután csodálatos alakzatokká szilárdulnak, hanem a gondolat tanult vésőcsapásai alatt aprólékosan születő szobrok. Már az első lapokon világossá válik: a szerző nem Németh Dionüszosz, hanem Kerényi Apollón. De ami a filozófiai gondolkodás fentebb említett megszületésénél bábáskodó erőket illeti, arra nézve a *Hérakleitos és a görög filozófia eredete* című tanulmányból komoly útmutatót kapunk: „...a gondolat, amelynek belső szerkezetét akarjuk földeríteni, magszerűen vallásos formák közt helyezkedik el. Csupán azt kell tehát eldöntenünk, hogy e formák foglatatát alkotják-e egy egészen más világból való drágakönek, a filozófiai gondolatnak, vagy csak külső gyűrűi egy törzsnek, amely gyökereit az emberi gondolkodás őskorába bocsátja le.” A tanulmány konklúziója: a preszókratikus bölcselők hangja nem véletlenül cseng össze vallásos beszédformákkal. A gondolkodó ebben a korban még

mint beavatott szólal meg, amely beavatottság legszébb példája a Hélios szekerén az „emberi szférán” túljutó, az igazság istennőjéhez felemelkedő, és tőle útmutatást kapó Parmenidész alakja.

A kötetnek címet adó előadás, mely a Magyar Filozófiai Társaság közgyűlésén hangzott el 1934-ben, azt tűzte ki célul, hogy Szophoklész tragédiájának megmutatja azt a rétegét, amely – a filológiai és esztétikai vizsgálódásokon túl – egzisztenciális kérdéseket rejt. E kutatásirány tágabb fénykévéje, azon túl, hogy az olvasót az egész kötet egzisztenciális távlataira ráébreszti, magát az ókortudományt is komolyabb jelentőségében mutatja: mint ontológiai kérdésekkel birkózó diszciplinát. (Talán nem véletlen az sem, hogy ez az írás a könyv arany Metszési pontján található.) Hegel – mondja Kerényi – esztétikájában közel került az Antigoné és általában a görög világ megértéséhez, ám vallásfilozófiájába már betüremkedett az absztrakciós hajlam, így ott már a tragédiában „két erkölcsi világ küzdelmét” látja. Későbbi korok ezt az absztrakt, „istenektől elrugaskodott” szemléletet viszik tovább, mely egzisztenciális értelemben sekélyesebb. Hiszen azok az istenek, akik Antigoné és Kreón személyében egymással szemben állnak, „nemcsak erkölcsi hatalmak, hanem az egyetemes világvalóság két oldalát jelentik”. Antigonét nem valamiféle hübrisz viszi a Hádészba. Tragikus vétke nincs, ellenben létének „tragikus lejtője” van. Antigoné lelke a Hádész felé lejt, de csakis azért, mert élet és halál egyensúlyát Kreón megzavarta, és a lánynak kell azt helyre billenteni. Az Antigonéban élő haláltöbbletet modern módra, lélektani alapon nem lehet megérteni, mert nem beteges nekrofilia, hanem annak a természetes helyzetnek a következménye, amely a nőket teszi meg a halottkultusz hordozóivá. Kerényi ezzel Kierkegaard-hoz és Nietzsche-hoz csatlakozik, akik kimutatták, hogy a görög tragédia hogyan torzul modern drámává, és hogy modern magyarázóik hogyan értik félre a görög tragédia lényegét. „A modern ember számára, akinek a nemlétezés nem a létezés gyökérnézete, ez a lejtő a semmibe vezet, érintkezés a ’néma csenddel’, amely üres, nincs tele az alvilágiak valóságával.” Eszünkbe juthat még Heidegger, a Lét és idő halál-ontológiája, vagy akár Kerényi munkatársa és barátja, Hamvas Béla, aki a Scientia sacrában szintén arról ír, hogy az életnek fenn kell tartania a kapcsolatot a halállal. „Lassan kezdjük érezni ismét, hogy a görög szellem nagy látomásai (...) próbakövei életünknek.”

(Kerényi Károly: *Az örök Antigoné*. Paidion Kiadó; 520 oldal)

Nárcisz vagy a ’ gyilkos önn-szeretet

A Ráció Kiadó zseniális ötlete volt újra kiadni Ungvárnémeti Tóth László Nárciszát. Ungvárnémetit éppen Kerényi Károly fedezte fel a huszadik századnak (nem pedig Weöres), állítja a kötethez írt utószavában Hermann Zoltán. Egyben ő volt az is, aki elsőként cáfolta „...a Nárcisz ’autentikus’ klasszikai eredetét, s inkább a késő barokk operai párhuzamokban vagy a pásztorjáték műfaji hagyományaiiban jelöli meg Ungvárnémeti drámájának előzményeit.” Aki tehát arra számít, hogy ez az 1816-ban megjelent dráma megtanítsa arra, hogyan gondolja el „görög módra” a világot (ld.: Heidegger), az téved. A hermeneutika mai állása szerint azonban ennek az olvasói szándéknak kicsi az esélye. Jómagam sem görög vonzódásom okán, hanem Weöres és Bódy miatt ragadtam magamhoz a könyvet.

Lehetséges, hogy Ungvárnémeti kezei között az antik világ léttömbje pásztorjátékká olvadt, de ez semmit nem von le élvezeti értékéből. Ha az ember görög tragédiát akar, úgysem Ungvárnémetit veszi elő, hanem Szophoklész. Hermann Zoltán egyébként azt írja, hogy szó sincs valamiféle avult pásztorjátékról, hiszen Ungvárnémeti Nárcisza inkább a preromantika felületén tükrözteti föl az arcot. „A preromantikus lélek: mintha egy ház volna erdő közepén, melynek a vihar betörte összes ajtóit, ablakait, elfújta minden lámpáját; a ház lakói a sötétségben várják a rablókat, a vadálatokat és a kísérteteket” – mondja Szerb Antal. Elképzelem Ungvárnémeti lelkét. A görög kultúrába szerelmes költőnek – aki még verselni is tud is ezen a nyelven – olyan kor adatott, amely végleg elfordult a görög világtól. 1816-ban megjelent verseskönyve glosszáiban Ungvárnémeti szabadkozik is amiatt, hogy sok van belőlük, görög mitológiai nevek „annyi helyet értetlen-né tesznek” munkájában. Ekkor ugyanis már az olvasóközönség nagy része semmit sem tud a görög mitológiáról, hiszen efféle oktatásban nem részesült. A klasszika letűnt, a romantika lelki forradalma még nem jött el. A múlt kollektív távlatai elvesztek, a belső végtelen még nem támadt fel. Ungvárnémeti pedig nekiül, és megírja a Nárciszt, az önmagát csodáló arc, az önmagát szóló-gató visszhang foszladozó háttérű drámáját.

Az egyszerű olvasót persze az efféle merengések nemigen érdeklik. Ő beleveti magát a szövegbe, hiszen ő ennél sokkal gyorsabb Nárcisz: *már előre* szereti a tükörképet. A szöveg pedig szépen dolgozik. Rendre azon kapom magam: nem pusztán muzealitásával hat rám a szöveg. Sőt, olvasás közben szinte kathartikus pillanatok is megleptek. Például amikor az erdőben eltévedt Nárcisz az őt útba igazító Ekhóval vitázik. Azt mondja neki:

„Tarts éktelemnek, csak mutasd meg útamat.” Mire Ekhó: „Meg mutatom utad’, csak fedezd fel szívedet.” Ez mély ontológiai igazság: az út mindig belül van. Gyönyörű az is, amikor az Örlelek (Nárcisz daimónja) így revelál: „Körben forognak mindenek az emberek körül, / És a’ vezérsugárokban folynak belénk, / Mellyek csupán a’ gondolat nyüst-szálai. / Boldog, ki a’ csendes középponton pihen, / Nem tántorog, ‘s nem függ sem egy, sem más fele: / Ellemben a’ kit akármilyen tárgy ki kaphatott / Nyugvó helyéből, azt az örvény rántja be.” Kedvenc jelenetem az, amelyben Nárcisz a víz tükrének szerelmet vall, míg a háttérben Ekhó – az ifjú szavait visszahangozva – ugyanazokkal a mondatokkal vall szerelmet öneki.

Izgalmas utószavában Hermann Zoltán kijelöl bizonyos szempontokat a dráma értelmezéséhez. Kimutatja, hogy a kortársak és az utókor képtelenek voltak megtalálni azt az értelmezési keretet, amelyben olvasva a dráma elnyerhette volna méltó helyét önmaga recepciótörténetében. Kazinczyék az elmúlt klasszika értelmezési tartományába utalták a művet, az utókor irodalomtörténeti pedig általában – Kerényi Károlyhoz hasonlóan – valamiféle megkésett XVIII. század végi műként olvasták. Ezek az „olvasási hibák” eredményezték azt, hogy ez a mű teljesen kiszorult a kánonból. Mintha ezt a sorsát előre látta volna Ungvárnémeti, s ezt láttatta volna a dráma elé biggyesztett Arisztophánész-mottóval, mely (szabad fordításban) így hangzik: „Kilóra mérni a tragédiát? Persze, hoznak majd vonalzó, mérőrudat, s téglavető keretet is, majd hoznak mérőléceket, végül vasékeket.” Az a sejtelem, hogy Ungvárnémeti előre látta műve kánon kívüli pozícióját, kiváltképp igaznak tűnik, ha belegondolunk, hogy a szövegben szereplő *vonalzós* görögül úgy hangzik: *kanón*.

(Ungvárnémeti Tóth László: *Nárcisz vagy a gyilkos önm-szeretet*; Ráció Kiadó; 112 oldal)

Megjelent az IRODALMI JELEN áprilisi száma!

Faludy György, Hans Sachs (Mann Lajos fordításában), Kukorely Endre, Pollágh Péter, Báthori Csaba, Lászlóffy Csaba, Kántor Lajos, Jánosi András, Kerekes Tamás, Pozsonyi Ádám írásai; Balla D. Károly, Lanczkor Gábor, Hartay Csaba, Szilágyi András, Péntek Imre, Mogyorósi László, Mizser Attila versei.

Interjú Böndör Pál vajdasági költővel.

Kritika Tomaso Kemeny, Nagy Attila, Pollágh Péter, Mogyorósi László, Vári Attila, Bágyoni Szabó István könyveiről.

Film- és színházkritika; *Beszéd a palackból* – Szöcs Géza, valamint *Sándor vagyok én is!* – Johann von Kronstadt rovata.

Téli táj, koporsóval Vári Fábián László:
Fecskehajtó idő,
Masszi Kiadó, Bp., 2004.

Szép és becses mű Fábián László új verskötete, a *Fecskehajtó idő*. Lassan megszokjuk ezt tőle, nem vitás, mégsem hiábavaló a tény újra és újra megerősíteni. Mert nem csupán az ötvenes évei derekán járó szerző várja el tőlünk jogosan, hanem tartozunk mimagunknak is ennyivel. Hiszen mindhiába töröl metszett magyar lírikus Vári Fábián László, egyelőre még váltig ott szerepel neve mellett a pontosító jelző, mármint hogy kárpát-aljai magyar költő. És jóllehet már se pro, se kontra mód, minősítő íz nem társul a jelzőhöz, makacsul kitart mellette, úgyszólván akaratlan megkülönböztetés gyanánt. Mintegy szíves tájékoztatásául a nyájas olvasónak, bárha senkise kérte ezt.

Mindebből már nagyon is sok minden következik, óhatatlanul, erő és teher, büszkeség és balítélet, kiáltás és makacs hallgatás. Csak magyarázkodás nem lesz belőle, becsületére és szerencsére.

Vári Fábián László elég ösztönös tehetség ahhoz, hogy tanult költő lehessen. Mert az, minden mozdulatában tudatos alakító és szerkesztő, útját tudatosan kiválasztott, rajta következetesen haladó költői alkat, aki ízlését és indulatait képes megzabolázni, kényes pillanatokban is. Azaz, máris helye van a kortársi és nemzedéki kontextusban, kiszemelt-megszolgált helye, önmagában is érdem ez. Mármint hogy egyfajta hűség a biztos alapja, csaknem azt írtam, konok hűség, pedig a hűség mindig konok. Mert valós értéket tudhat magáénak. Egy olyan kisebbségi közösséghez való tartozás tényét, amely közösség a legnagyobb áldozatok meghozatalát is természetesnek veszi, identitása megőrzéséért cserébe. Az identitás pedig valamiképp a hagyományba ágyazott, a legszelesebb és legmélyebb értelemben vett hagyományba.

Erős, sőt meghatározó kötődése okán tehát Vári Fábián László emberi hitelességének költői tétje igen nagy, frivol jelenünkben már-már szokatlan, valahol az emlékezet permén álló. Számára és közössége számára azonban az egyedül érvényes, a legkeményebb próbákat is kiálló.

Magától értetődően az ilyen megszólalás nem nélkülözheti a retorikus elemeket, sem a metaforikusságot, sem a történeti allúziókat. Önvédelem és önerősítés magyarázza ezt. Messze a személyesen túlra nyúlik az ilyes indíttatású poézis igénye, így a költő szándéka is kivehetőbb, pórén megjelenő, ezért bizonyos esztétikák irányából nyilván támadható. Mindemellett problemati-